

Husbonden och hans fattige svinaherde.
Målning av mäster Amund i Södra Råda gamla kyrka 1494.
[Foto: Lennart Karlsson/Historiska museet]

Fattiga förfäder på 1500-talet?

Hur man hittar obesuttna i landskapshandlingarna

Martin Andersson

Landskapshandlingarna är en av de viktigaste källorna till uppgifter om de människor som levde på landsbygden i Sverige under 1500-talet. Egentligen är det kanske missvisande att kalla landskapshandlingarna för *en* källa, för i själva verket utgör de en mycket stor och heterogen samling av olika slags dokument som har det gemensamt att de alla tillkom i samband med att den svenska kronan beskattade sina undersåtar. De är idag samlade i Riksarkivet i Stockholm och sedan gammalt uppdelade på ett antal landskapsvisa serier.¹ För de flesta landskap börjar serierna omkring 1540, vissa något tidigare, andra något senare, och sträcker sig sedan fram till 1630. Därefter återfinns motsvarande yngre handlingar istället i till exempel landskontorens eller häradsrätternas arkiv på respektive landsarkiv.²

Det som ursprungligen gav upphov till landskapshandlingarna var Gustav Vasas reformer av skattesystemet. Kungen började kräva in årliga skriftliga redovisningar från fogdarna i vilka de enligt centralt bestämda modeller skulle redogöra för hur mycket skatt de hade fått in och vilka utgifter de hade haft. Redan från början består därför landskapshandlingarna av fogdarnas räkenskaper samt av alla de olika skattelängder som fungerade som räkenskapernas verifikationer. Den viktigaste av dessa var jordeboken, i vilken fogden redovisade namnen på alla de bönder som hade betalat skatt och hur mycket var och en hade betalat.³ Ett nyckelord här är att de som redovisades i jordeboken var bönderna, det vill säga de män (och ibland de kvinnor som var änkor) som brukade gårdar tillräckligt stora för att försörja den egna familjen. Med ett annat ord redovisas i landskapshandlingarna i normalfallet endast de besuttna, de som hade status som bönder och som därför hade skyldighet att betala skatt till kronan, medan de mindre bemedlade hushållen, *de obesuttna*, saknas.

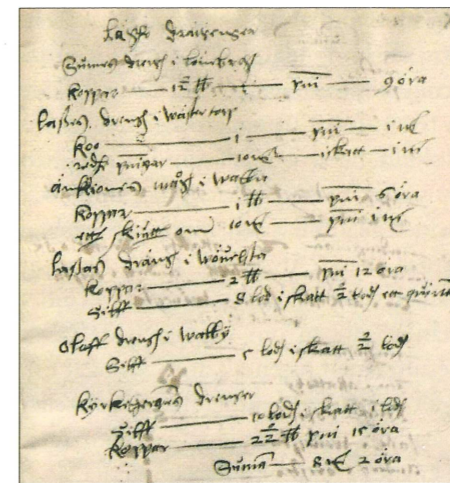
Att det endast är bönder som nämns i jordeböckerna innebär emellertid inte att det saknades obesuttna i 1500-talets Sverige. I själva verket fanns det flera numerärt betydande grupper som inte syns i jordeböckerna. En viktig sådan grupp var de hushåll som visserligen hade egna bostäder men som inte hade tillräckligt med jord för att kunna föda sig själva och som därför var tvungna att dryga ut den egna skörden genom att arbeta för andra, till exempel för bönderna i byn. Deras livssituation liknade därmed vad som under senare århundraden kallades för "torpare" eller "backstugusittare". Under 1500-talet användes istället vanligen andra beteckningar, till exempel "innesmän" (från det fornsvenska ordet *inne* som betydde "hus") eller "husmän" respektive "huskvinnor".

Andra obesuttna saknade helt egen bostad. De bodde istället på böndernas gårdar, motsvarande senare tiders "inhysesmän" och kunde ibland även kallas så, även om också de oftast benämndes "husmän". De som levde i böndernas hushåll kunde annars försörja sig genom att komma överens med bonden om arbete för en längre tid som "legofolk", det vill säga som dräng eller piga (ordet kommer från att de fick "lega" i betydelsen lön av husbonden). De kunde under 1500-talet vara antingen ungdomar, kanske barn till någon bonde i grannbyn, eller annars andra obesuttna fattiga.

Det här kapitlet är inte tänkt att vara någon allmän introduktion till landskapshandlingarna som historisk källa eller som källa för släktforskare, även om den kanske kan fungera även som det. Istället har jag valt att fokusera specifikt på i vilka källor bland landskapshandlingarna som man kan finna de obesuttna, de som egentligen inte borde finnas där eftersom de inte betalade någon skatt. Översikten inleds därför med en genomgång av de extraordinarie skatter som kronan ibland krävde att även de obesuttna skulle betala, varefter några exempel även ges på vilka uppgifter om obesuttna som kan finnas i de vanligaste typerna av landskapshandlingar, jordeböcker och tiondelängder.

Extraskatter

Eftersom den årliga skatten, den som redovisades i kronans jordeböcker, endast skulle betalas av besuttna bönder är den främsta källan där man kan finna de obesuttna bevarade förteckningar från de tillfällen då kronan krävde extraordinarie skatter, även kallade extraskatter.⁴ De blev allt vanligare under senare delen av 1500-talet, då kronans finanser hamnade i olag till följd av den alltmer förödande krigspolitik. De viktigaste tillfällena då även de obesuttna förtecknades är de följande:⁵

"Legodrängar" (och en måg) i Husby-Oppunda socken som betalade Älvsborgs lösen 1571. Eftersom detta var en förmögenhetsskatt framgår att drängarna ägde lite penningar, koppar, silver och till och med en häst och en ko. Älvsborgs lösen 1571 vol 3

Älvsborgs lösen 1571, även kallad Älvsborgs första lösen, var en skatt som baserades på var och en av undersåtarnas förmögenhet.⁶ Vilka som taxerades varierade något från område till område: med några få undantag inkluderades inte böndernas legofolk, däremot förtecknades nästan alltid husmännens och huskvinnornas namn och deras respektive förmögenheter. Dessutom förtecknades även så kallade "barnpenningar", det vill säga arvs-lotter som böndernas ännu omyndiga barn hade inestående efter en avliden förälder. Med hjälp av dessa kan man alltså ibland identifiera omyndiga barn och tidigare äktenskap.

1576 inkrävdes en extraskatt som drabbade drängar, husmän och hantverkare.⁷ Den var ett sätt för kronan att öka sina intäkter samtidigt som man utåt hävdade att man ville bestraffa de obesuttna för att de krävde så oförsämrade höga löner att de utarmade bönderna.⁸ I norra Sverige förtecknades dessutom de av böndernas vuxna söner, bröder och mågar som inte brukade egna gårdar.

Extraskatter drabbade både 1589 och 1590 rikets hela befolkning, inklusive husmän och drängar, och samma grupper omfattades även av extraskatten 1596.⁹ Vid dessa tillfällen försökte kronan få bukt med oskicket att legodrängar krävde utsäde och en del av åkern i lön av husbönderna genom att ta ut en högre skatt från dem än från andra drängar. Förutom att dessa skattelängder ger uppgift om de obesuttnas namn, hemvist och vad de betalade i skatt finner man därför ofta också noteringar om drängar som hade egna odlingar och hur stora dessa var. I vissa delar av landet verkar det faktiskt snarare ha varit regel än undantag att drängen hade ett eget jordbruk vid sidan av arbetet hos husbonden: han var visserligen obesutten, men inte jordlös.¹⁰

Från och med 1600-talets början blev individuell beskattning även av de obesuttna allt vanligare. Husmän återfinns bland dem som betalade hjälpskatte 1599 och 1601, liksom (åtminstone på vissa håll) i de så kallade hjonelagslängderna 1609–1611. Åren 1613–1618 uttog kronan sedan den så kallade Älvsborgs andra lösen, som skulle betalas av alla undersåtar med varierande belopp beroende på vilken social kategori de ansågs tillhöra.¹¹ Den betalades därför av både husmän och legofolk, och för första gången inkluderades även pigor i skattebetalarnas skara. Älvsborgs andra lösen är extra intressant på grund av de så kallade rannsakningslängderna. Under de efterföljande åren undersökte kronan nämligen om skatten hade blivit ordentligt betald av var och en, vilket resulterade i tusentals anteckningar om vilka skattebetalare som under de gångna åren hade avlidit, flyttat bort eller gift sig.¹² Detta gäller även böndernas barn, drängar och pigor, även om deras namn tyvärr endast mycket sällan antecknades i rannsakningslängderna.

Avslutningsvis bör nämnas den stora samlingen boskapslängder, årliga skatter på boskap och utsäde som kronan krävde från och med 1620 även av de obesuttna,¹³ de tidigaste mantalslängderna från slutet av 1620-talet, vilka ingår i landskapshandlingarna samt de militära roterings- och utskrivningslängderna som förtecknar även obesuttna män i samband med utskrivningar med början under tidigt 1600-tal.¹⁴

Utöver dessa mer eller mindre rikstäckande källor finns också en del lokala skattelängder bevarade, som tar upp de obesuttna.¹⁵ Gustav Vasa befallde 1556 prästerna i Finland att anteckna namn och ålder på alla sina församlingsmedlemmar: en sådan förteckning över männen i Tammela i Tavastland finns i Riksarkivet i Helsingfors. Från Luleå 1559 finns en förteckning över dem som betalade sitt "påskamål" till prästen (eller snarare till fogden, eftersom kronan hade lagt beslag på avgiften under ett antal år) vilken innefattar även antalet drängar, pigor och barn (däremot inte deras namn). Ett tredje exempel är en lokal skatt på säd som uttogs i norra Västergötland 1581, vilken betalades även av ett antal drängar i Horns socken (antagligen därför att också de hade egna odlingar).¹⁶ Antagligen finns handlingar från många fler sådana lokala skatter ännu ouppmärksammade bland landskapshandlingarna, vilka skulle kunna ge kunskap om de obesuttna i vissa områden under spridda år på 1500-talet.

Vid ett fåtal tidpunkter under 1500-talet och sedan omkring 1610 mer eller mindre årligen kan vi alltså genom extraskattelängderna i landskapshandlingarna få veta något även om de obesuttna. För de husmän som levde i egna hushåll får vi ofta veta namnet, medan namnet på drängar och bondsöner anges mer sällan. När beskattningen utgick från förmögenheten

får vi uppgift även om den, som fallet var vid Älvsborgs lösen 1571 och sedan återigen vid beskattningen av boskapen och utsädet efter 1620. Därtill finns uppgifter om drängars egna odlingar vid ett antal tillfällen. Uppgifter om dödsfall och flyttningar förekommer däremot knappast alls, med undantag för i rannsakningslängderna efter Älvsborgs andra lösen 1613–1618. Låt oss därför nu gå vidare till att se vilka uppgifter om de obesuttna som finns i landskapshandlingarnas andra källserier.

	Korn	Gryn
Öfen: J. J. J.	1 1/2	
Mats: J. J. J.	2 1/2	
Husmän, Drängar, Bondsöner och Mågar		
Simon: J. J. J.	2 1/2	
Jon: J. J. J.	1 1/2	
Mats: J. J. J.	1 1/2	
Mats: J. J. J.	1 1/2	
Jon: J. J. J.	3 1/2	
Jon: J. J. J.	1 1/2	
Jon: J. J. J.	1 1/2	
Jon: J. J. J.	1 1/2	
Jon: J. J. J.	2 1/2	
Jon: J. J. J.	2 1/2	
Jon: J. J. J.	2 1/2	
Jon: J. J. J.	3 1/2	
Jon: J. J. J.	5 1/2	
Jon: J. J. J.	1 1/2	
Jon: J. J. J.	3 1/2	

Tiondelängd från Skedevi socken i Östergötland, med en särskild förteckning över de "husmän, drängar, bondsöner och mågar" som betalade tionde och som följaktligen hade egna (små) odlingar av råg och korn. Östergötlands handlingar 1596:7

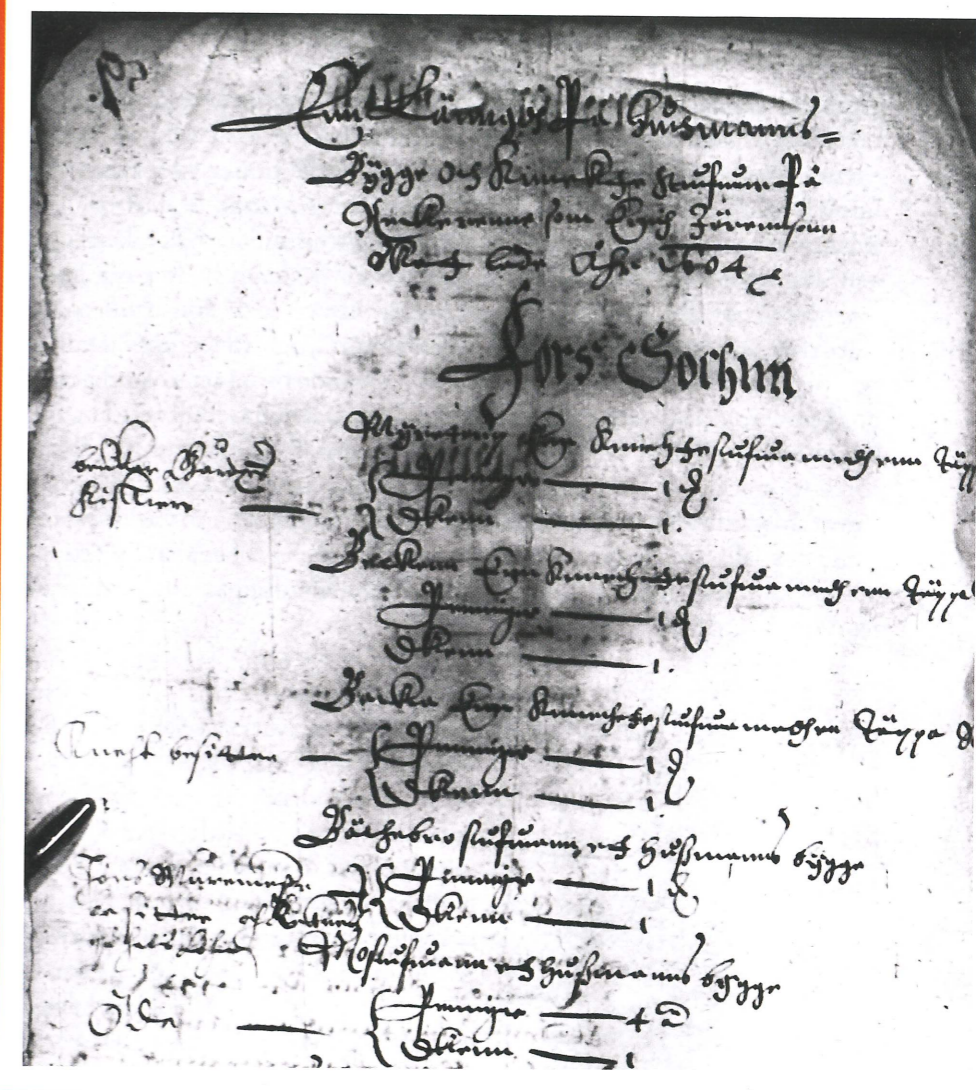
Tiondelängder

Tiondet var en kyrklig avgift som varierade från år till år beroende på hur god skörden blev. I samband med reformationen konfiskerades två tredjedelar av tiondet av kronan och det är denna del, ibland kallad "kronotiondet", som redovisas i landskapshandlingarnas tiondelängder.¹⁷ Vilka personer som omfattades av plikten att betala tionde var emellertid inte självklart. Tiondeplikten reglerades nämligen ursprungligen under 1200-talet i landskapslagarnas kyrkobalkar. I ett par landskap, Västergötland och Småland, stadgades i lagen att såväl "dräng som bonde" skulle betala tionde av sin skörd, medan i Östergötland tvärtom bonden skulle betala tionde "både för sig och sina hjon".¹⁸ I andra lagar saknades sådana bestämmelser helt.

Eftersom den medeltida landslagen saknade kyrkobalk var det åtminstone i teorin fortfarande landskapslagarnas paragrafer som var gällande lag under 1500-talet. Vilka bestämmelser som i praktiken tillämpades rörande de obesuttnas tionde varierade däremot mellan olika områden. Ibland kan man hitta en "husman" som betalade tionde uppräknad antingen mitt bland bönderna eller mot tiondelängdens slut,¹⁹ ibland har prästen medtagit obesuttna men anmärkt att de inte sådde något och därför heller inte betalade något tionde, *nichil seminantes* som det uttrycktes på 1500-talslatin.²⁰ Mer sällan finns en rubrik i tiondelängden under vilken prästen samlade alla socknens "husmän, drängar, bondsöner och mågar" som hade egna odlingar.²¹ Ur tiondelängderna kan man alltså ibland få veta vad de obesuttna hette, var de bodde och hur mycket de skördade, med riktig tur även uppgifter om böndernas söner eller mågar. Men tiondelängderna är långt ifrån fullständiga vad gäller uppgifter om de obesuttna. Av de ovannämnda extraskattelängderna framgår till exempel att en stor del av legodrängarna i sydvästra Södermanland hade egna odlingar i slutet av 1500-talet. Trots detta saknas de helt i områdets tiondelängder.²² Om detta sedan berodde på att de helt slapp betala tionde eller om deras tionde redovisades som en del av husbondens (på det sätt som Östgötalagen föreskrev) är okänt.

Jordeböcker

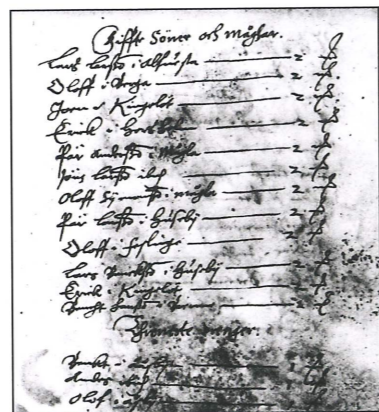
Jordeböckerna var alltså fogdarnas årliga förteckningar över all den skattlagda jorden och över de bönder som brukade (eller åtminstone betalade skatt) för den. De utgör tillsammans med fogderäkenskaperna själva kärnan i landskapshandlingarna. I teorin borde de inte vara någon källa till de obesuttna eftersom dessa inte betalade någon skatt för sin jord till kronan (men antagligen istället avgifter till den bonde eller by vars mark de bodde på). Det finns dock sällsynta undantag då kronan skaffade sig extra inkomster genom att pålägga även obesuttna hushåll en årlig skatt. Ett sådant exempel kommer från Rekarne i Södermanland, där fogden Erik Jöransson 1604 skattlade alla "husmansbyggen och knektstugor". Därefter nedtecknades dessa i likhet med bönderna i jordeböckerna varje år med uppgifter om innehavarnas namn, yrken och de belopp de betalade i årlig skatt till kronan.²³ Uppgifter om obesuttna i jordeböckerna kan därför vara givande, även om de är mycket sällsynta.

"En längd på husmansbyggen och knektstugor på Rekarne som Erik Jöransson skattlade år 1604", som ingår i jordeboken. I längden framgår till exempel att Myrtorp var "en knektstuga med en täppa" som brukades av gårdens fiskare, det vill säga fiskaren vid Eskilstuna slott. Södermanlands handlingar 1608:1

Räkenskaper

Kronans fogdar sammanfattade sina årliga inkomster och utgifter i räkenskaper, medan alla de andra källserierna i landskapshandlingarna egentligen alltså bara är dessa räkenskapers verifikationer. De summerade uppgifterna i räkenskaperna säger sällan något om de obesuttna, men ibland kan man finna uppgifter om obesuttna i de fogderäkenskaper som kommer från kronans slott och gårdar.²⁴ Kronan hade stora behov av arbetskraft för att driva sina gruvor, fisken och jordbruk, och i gårdsräkenskaperna räknas de anställdas namn och löner upp. Drängar och pigor rekryterades ofta i det omkringliggande området, ibland genom att bönderna ålades att skicka ett visst antal arbetare till gården, och någon gång anges i räkenskaperna även legofolkets ursprung.²⁵ Ibland förekommer också anteckningar om att någon arbetare avlidit eller rymt bort från gården. Från Västmanland finns till exempel en förteckning från 1557 över alla de arbetare som avled under året och vem av deras släktingar som fick ut den efterlämnade lönen.²⁶ Sådana handlingar verkar dessvärre vara mycket sällsynta.

Förteckningar över de "gifft söner och mågar" respektive "tjänstedrängar" i Jäders socken som betalade hjälpskatt 1596.

[Södermanlands handlingar 1596:2]

I räkenskaperna finns också listor över dem som varje vecka under hela räkenskapsåret utspisades vid gården, såväl arbetare som gäster. De senare kan till exempel vara länsmän eller nämndemän från trakten som besökt fogden i något ärende. Även den som söker uppgifter om besuttna bönder kan därför ibland få lite mer "kött på benen" av räkenskaperna från någon närbelägen kungsgård. Men utspisningslängderna kan också innehålla uppgifter om de av traktens obesuttna som inte var årsanställda, som till exempel de 26 husmän som 1551 avlönades med mat och husrum för sitt arbete vid Örbyhus i norra Uppland under ett antal veckor, vilkas hembyar alla anges i räkenskapen.²⁷

Domböcker och saköreslängder

Slutligen ingår ibland även domböcker, det vill säga protokoll från häradstingen och i några fall även från städernas rådstugor, i landskapshandlingarna.²⁸ I likhet med domböcker från senare sekler upptas i dem många olika sorters mål, till exempel olika slags tvister, uppbud av jord samt åtal av brottslingar, även om protokollen ofta är långt mer kortfattade än vad de senare kom att bli. Anledningen till att domböckerna bevarades bland landskapshandlingarna var att kronan ville kontrollera sin del av bötesbeloppen, de så kallade sakörena. Vanligare än domböcker är därför så kallade saköreslängder, som ofta endast innehåller uppgifter om tingets datum samt om de brottmål som slutade med böter.

Varken domböcker eller saköreslängder innehåller särskilda uppgifter om obesuttna, men de finns förstås med i den utsträckning de uppträdde på tingen eller dömdes till böter – vilket kan ha varit mindre vanligt eftersom den som inte hade råd att betala fick böterna omvandlade till fysisk bestraffning eller till arbete, med lagens ord: "böte den kropp som ej haver ko".²⁹ I sådana fall återfinns målet sannolikt i domboken medan det saknas i saköreslängden.

De obesuttna i landskapshandlingarna

Alla släktforskare som har använt sig av landskapshandlingarna har nog märkt att det inte bara är ett ganska mödosamt arbete utan också att de uppgifter man hittar om sina förfäder oftast är mycket kortfattade. Detta gäller i än högre grad när man söker efter uppgifter om de obesuttna. Av genomgången av de olika källtyperna ovan framgår att det först är från en bit in på 1600-talet som det finns (mer eller mindre) årligen återkommande förteckningar över åtminstone de obesuttna män som förestod egna hushåll.

Från de sista decennierna av 1500-talet finns uppgifter endast från vissa enstaka år, dessutom i varierande utsträckning från landets olika delar. Att hitta sina obesuttna förfäder kräver därför inte bara stort tålamod utan också en god portion tur. Även i mitt arbete som historiker söker jag ofta igenom hundratals sidor av tiondelängder eller räkenskaper utan att hitta en enda uppgift om några obesuttna. Jag tar därför tacksamt emot tips om någon stöter på en lista över till exempel husmäns tionde eller andra liknande uppgifter!

Av genomgången ovan framgår att det man oftast får uppgift om genom de fåordiga landskapshandlingarna är de obesuttna männens namn och hemvist. Ibland finns även uppgifter om egendomen eller skörden, mer sällan om släktskap och allra sällsyntast uppgifter om att någon avlidit, flyttat bort eller varifrån någon ankommit.

Det kanske nästan verkar som om det vore omöjligt att hitta några obesuttna förfäder i landskapshandlingarna. Jag ska därför avluta med att ge ett exempel från min egen forskning. Bland mina förfäder finns en Ivar Klemensson, belagd i jordeböckerna som bergsman vid Torskbäckshyttan i Värmlands bergslag under perioden 1570–1605. I jordeböckerna finns en notering om att Ivar även ägde andelar i ett par andra järnhyttor i området, bland annat i hyttan i Herrhult. Därmed är han med stor sannolikhet son till husmannen Klemens, belagd i jordeböckerna 1560 och 1566, år då även husmän tillfälligtvis förtecknades.³⁰ Detta exempel visar att det faktiskt är möjligt att – med lite tur och en hel del letande – identifiera annars okända obesuttna förfäder i 1500-talets källor, men också att de uppgifter man får fram sällan består av mer än namn och hemvist – samt hur mycket skatt som kronan kunde få även från en obesutten husman.

Litteratur

- Andersson, Martin: *Migration i 1600-talets Sverige. Älvsborgs lösen 1613–1618* (2018)
- Andersson, Martin: Älvsborgs andra lösen. En källa till det tidiga 1600-talets flyttade, vigda och döda, *Släktforskarnas årsbok* (2019)
- Andersson, Martin: *Ärvda siffror och nya källor till Sveriges folkmängd 1571* (2020a)
- Andersson, Martin: Lönekamp. Husbönderna, statsmakten och klasskampen, *Arbetshistoria* 173/174 (2020b)
- Andersson, Martin: Det finns 55 sorters människor. Hur en rättvis stat såg sina undersåtar, i M. Dackling & S. Nauman (red.), *Järn i elden. Kön, makt och relationer 1600–2020* (2020c)
- Brunius, Jan: *Vasatidens samhälle. En vägledning till arkiven 1520–1620 i Riksarkivet* (2010)
- Collin, H. S. & Schlyter, C J: *corpus iuris sueo-gotorum antique* vol. 1 (1827)
- Collin, H. S. & Schlyter, C J: *Corpus iuris sueo-gotorum antique* vol. 2 (1830)
- Pihl, Christopher: *Arbete. Skillnadsskapande och försörjning i 1500-talets Sverige* (2012)
- Schlyter, C J: *Corpus iuris sueo-gotorum antique* vol. 6 (1844)
- Schlyter, C J: *Corpus iuris sueo-gotorum antique* vol. 10 (1862)
- Sleman, Folke: Svenskt domboksmaterial före 1615, *Arkiv, samhälle och forskning* (1961)
- Söderberg, Ulf, *Gustav I:s arv och eget i Uppland. En godsmassas framväxt, organisation och förvaltning* (1977)

Noter

- 1 Serierna kallas därför för till exempel "Östergötlands handlingar" (vilket brukar förkortas ÖgH), "Södermanlands handlingar" (SöH) och så vidare. En god introduktion till landskapshandlingarna finns hos Brunius (2010) s 24–51.
- 2 Landskapshandlingarna är idag till största delen digitaliserade av Riksarkivet, medan ArkivDigital än så länge endast avfotograferat någon enstaka volym.
- 3 Om jordeböcker mer allmänt, se Brunius (2010) s 51–64.
- 4 Om dessa, se Brunius (2010) s 77–95.
- 5 Jag har sammanställt en förteckning med källhänvisningar till sådana bevarade extraskattelängder från 1500-talet i Andersson (2020a).
- 6 Strängt taget ingår inte handlingarna från Älvsborgs lösen i landskapshandlingarna, utan finns i samlingen Älvsborgs lösen 1571, RA. Andra källserier med handlingar från extraskatter finns i samlingen "Strödda räkenskaper och handlingar till och med 1630".
- 7 Se Andersson (2020a) för källhänvisn.
- 8 Jag har skrivit om kronans och husböndernas samverkan för att hålla nere legofolkets löner under 1500-talet i Andersson (2020b).
- 9 Källhänvisningar i Andersson (2020a).
- 10 Riktigt vanliga var utsädeslöner i till exempel Oppunda och Villåttinge härader i Södermanland. SöH 1596: 3, 1596:19.
- 11 Se Andersson (2020c). Inte heller Älvsborgs lösen 1613 ingår bland landskapshandlingarna utan utgör en egen samling i RA.
- 12 Jag har beskrivit rannsakningslängderna mer utförligt i ett kapitel i Släktforskarnas årsbok 2019 samt i Andersson (2018).
- 13 De finns oftast i samlingen Boskapsmed flera längder 1620–1640, RA.
- 14 Enstaka militära handlingar finns i landskapshandlingarna, oftast förteckningar över knektar eller ryttare. Roterings- och utskrivningslängder 1608–1729 utgör en egen (digitaliserad) samling i KrA. Se även Brunius (2010) s 182–191.
- 15 Se Andersson (2020a).
- 16 VgH 1581:9A, RA.
- 17 Tiondelängder från 1540- och 1550-talen finns även i samlingen Prostarnas tionderäkenskaper, RA. Om tiondelängder, se Brunius (2010) s 74–77.
- 18 Collin & Schlyter (1827) s 93, 257; Collin & Schlyter (1830) s 10; Schlyter (1844) s 109.
- 19 Till exempel i Lerbo och Julita i Södermanland 1581 (SöH 1581:1), i Eneby i Östergötland 1596 (ÖgH 1596:7) eller i Stora Tuna i Dalarna 1554 (Prostarnas tionderäkenskaper, Västerås stift vol 2, RA).
- 20 Till exempel två "ödegårdsmän" i Böne i Västergötland 1546 (Prostarnas tionderäkenskaper, Skara stift vol 1, RA).
- 21 Så i Skedevi i Östergötland 1595 och 1596 (ÖgH 1595:13, 1596:7).
- 22 Ätminstone i Oppunda härad (SöH 1597:5).
- 23 Dessa längder finns till exempel i SöH 1608:1, 1613:16 och 1615:1. De saknas dock under flera år i innehållsförteckningen och har andra gånger felaktigt tolkats som listor över nybyggen.
- 24 Om dessa, se Brunius (2010) s 64–71.
- 25 Pihl (2012) har skrivit om arbetskraften vid kronans gårdar under 1500-talet, i Andersson (2018) har jag undersökt varifrån och hur arbetarna rekryterades under 1610-talet.
- 26 Strödda kamerala handlingar vol 44 nummer 13, RA.
- 27 Söderberg (1977) s. 192. Fler exempel från andra gårdar finns i Pihl (2012) s 58.
- 28 En förteckning över var man hittar bevarade äldre domböcker finns i Sleman (1961), se även Brunius (2010) s 163–171.
- 29 Schlyter (1862) s 59
- 30 Jordeböcker i Värmlands handlingar 1560:13, 1566:13.